

MISCELLANEA

Dávid Géza–Douglas A. Howard

Főhivatalnok a bürokrácia útvesztőiben. Ajn Ali
jövedelmeinek alakulása 1593 és 1611 között

Müezzinzáde Ajn Ali (?–1611) egyike volt saját kora szürke eminenciásainak. Az írnokok testületében kezdte működését, utána bekerült az udvaroncok (*müteferrikák*) közé; 1606 és 1609 között bő három éven át az uralkodói levéltár vezetőjeként (*defter emini*) szolgált; a zsoldkifizetések fő irányítója (*baş mukabeleci*) lett; utoljára mint egy hadjárat szultáni kézjegyrájozója (*nişancı/tevkii*) találkozunk vele.¹ Eleinte készpénzben fizethették, majd javadalombirtokossá tették. Először 1593. március 17-én találkozunk vele, amikor korábbi, a Kösztendili (Kjusztendil) szandzsákba eső 12.499 akcsés éves bevételétől éppen megválva igyekszik visszakapaszkodni, s ez olyan jól sikerül neki, hogy nemcsak teljes járandóságát megkapja, de még némi, bár csupán 299 akcsés többletre (*ziyade*) is szert tesz, mivel – ahogy azt ilyenkor mondták – azt nem lehetett más számára emelésként felhasználni. „Előneve” már ekkor „írnok” (*kâtib*), de még a gyakornokok (*şagird*) csoportjába tartozik (I.).

Ettől a ponttól 18 éven át lehet nyomon követni karrierjének állomásait, illetve a rögzös utat s a nem egyszer reménytelen küzdelmet, hogy összeszedesse magának azokat a jövedelemforrásokat, amelyek részben hivatala révén, részben kiválósága nyomán a neki éppen kiutalt összeggel azonosak, vagy minél inkább megközelítik azt.

A kérdést megvilágító timár rúznámcseszi bejegyzéseket Erhan Afyoncu tette közzé az 1. jegyzetben idézett munkájában. Csak a szöveges részeket publikálta belőlük, a települések felsorolását nem. Ez megnehezíti a gyakran amúgy is rendkívül körülményes megfogalmazások megértését, a fő vonalak azonban így is jól kirajzolódnak. Nem kevesebb mint 22 lista gyűlt össze, s bár a kereszt-hivatkozások fényében többnyire egyértelmű, hogy folyamatos az anyag, teljesen bizonyosak nem lehetünk abban, hogy valamennyi változás írásos nyoma előkerült.

Jól indult tehát az „üzlet”. Csakhogy ekkor még viszonylag alacsony summát kellett összekaparni. A következő években, ahogy egyre emelkedett a pályáján

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2019.2.123>

¹ E rövid áttekintés főként az alábbi munkán nyugszik: Erhan Afyoncu, Ayn Ali hakkında yeni bilgiler. *Defterology. Festschrift in Honor of Heath Lowry. Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları* 39 (2013) 95–128. A bevezető rész az életrajzi adatokkal: 95–100. A szerző által közölt dokumentumokra a továbbiakban a szám feltüntetésével a főszövegben fogok hivatkozni.

és egyre többre tarthatott volna igényt, nehezedett a dolog. Ezekre az évekre erősen rányomta a bélyegét a tizenöt éves háború, amelynek eseményei során a szerdárok (*serdar*) is kaptak kiutalási jogkört, ami meglehetősen összekuszálta az egyébként is bonyolódó állapotokat. Az udvar elvben jól fizetett írnokai, *müteferrikái* és csausai egymás előtt igyekeztek elszipkázni az itt-ott mutatkozó üresedéseket. Remek hivatkozási alap volt ilyenkor, hogy a kinézett javakat addig bíró személy ki volt-e rendelve egy hadjáratra vagy sem, megjelent-e azon vagy sem. Elnyúló viták származtak ebből, s könnyen kicsúsztatott az ember szájából a már biztosnak vélt sajt.

A századvég, majd a századelő másik, bizonyára sok bosszúságra okot adó gyakorlata az egyes települések bevételein való osztozási kényszer volt. Míg korábban egy-egy falut többnyire egyetlen fő megélhetésére különítettek el, most – elsősorban az említett csoportok tagjai számára – a részbirtokok (*hisze*) elburjánzásának ideje következett,² s ilyenkor nem volt megjelölve, hogy az egy vagy akár több tételből összeálló *tímár*ból kinek melyik adófajta a jussa, csupán az illetőnek szánt összeg. Nem lehetett ilyenkor könnyű érvényt szerezni a jogos követelésnek. Első pillanatban azt hihetnők, hogy minél közelebb élt valaki egy konkrét helyhez, annál nagyobb hatásfokkal szoríthatta ki, amire rászolgált, de nem biztos, hogy ez mindig így működött; lehet, hogy kinyújtott csápjaik, azaz embereik is jól, sőt akár jobban tudták uruk érdekeit képviselni, mint ők maguk. Kár, hogy nem áll módunkban belehallgatni két osztozkodó szpáhi (illetve megbízottaik) vitájába: miként próbálták meggyőzni egymást vélt vagy valós igazukról, főleg, ha például év közben cserélődött a tulajdonos, ami nem volt ritka dolog. Fokozta a behajtási nehézségeket, ha valakinek egymástól több száz kilométerre eső helységekből kellett megélnie.

Egy további furcsa gyakorlat a birtokokról vagy azok egy részéről való lemondás (*feragat*) volt. Mai szemmel ez főleg akkor meglepő, amikor az érintettnek amúgy sem utalták ki azt, ami teoretikusan járt volna neki. Mégis elég gyakori az ilyen példa, hősünk is többször élt vele.

Meglehetős zűrzavar alakult tehát ki, főleg az udvarban élő, hivatalosan igen jól dotált, a fent említett kategóriákba tartozó személyeknél. Néha az az érzésünk támad, hogy az egész csak eredménytelen sakkozgatás volt, a tényleges bevételek nem jelentéktelen hányada valahonnan máshonnan származott.

A konkrétumokra térve, először érdemes szemügyre vennünk az időtényezőt, azaz, hogy milyen sűrűn következett be Ajn Ali esetében változás. Ez a következőképpen alakult (a dátumok a rúznámcse-bejegyzések végén található *tezkere*-adási időpontok):

² Ezekről maga Ajn Ali is hosszasan beszél kettő közül az első és híresebb értekezésében. Ld. Istanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Kütüphanesi 2361, f. 27^v–30^v.

1593. március 17.
1595. július 31.
1595. szeptember 3.
1595. október 3.
1597. március 1.
1597. október 12.
1600. október 30.–november 7.
1601. december 13.
1604. október 28.
1604. december 14.
1605. június 2.
1605. augusztus 16.
1605. október 14.
1606. január 17.
1607. június 15.
1607. június 29.
1608. január 3.
1608. április 8.
1609. július 4.
1610. április 6.
1610. augusztus 29.
1611. január 22.

Áttekintve a fenti listát, mindenképpen meglepő, hogy 1604. október 28. és 1605. október 14. között, tehát nem egészen 365 napon belül Ajn Ali birtokai ötször változtak meg kisebb-nagyobb mértékben. Némi állékonytság után 1607 júniusa és 1608 áprilisa között nem egészen 10 hónap során (az egyik esetben két hét elteltével) négy adományozást rögzítettek. Három-három bejegyzés maradt ránk egy esztendőn belül 1595-ben és 1610–1611-ben, kettő pedig 1607-ben. Ha nincs a vele kapcsolatos anyagban folytonossági hiány, akkor Ajn Ali legtovább 1597 októbere és 1600 októbere között, mintegy három éven át élvezhette ugyanazokat a javakat,³ s megközelítette ezt az 1601 decembere és 1604 októbere közötti szakasz is. Mindennek lehet ezt nevezni, csak stabilitásnak nem. S igaz ez akkor is, ha két időpont között többször csak egészen picit módosult *ziámetjének* az összetétele. Máskor azonban radikálisnak mondható az átalakítás, nem csupán összezszerűen, de a területi elhelyezkedést tekintve is.

³ Az 1610-es kiutalás magyarázatának elején ugyan azt mondják, hogy addigi javadalma helyett azért kapott másikat, mert várakozási állományba került (*mazul* lett; vö. Afyoncu, *i. m.*, 109, Nr. VII.), de ezt rangjának és feladatkörének változatlanlansága miatt valószínűleg nem a megszokott módon kell értelmeznünk. Inkább arról lehet szó, hogy az előző birtoktestet újra cserélték, valószínűleg közbeeső kimaradás-szüneteltetés nélkül.

Ajn Ali elsőként Rumélia legfontosabb szandzsákjában, a hol Edirnéből, hol Szófiából irányított Pasalivában (Paşa livası) nyert el meghatározott hányadot egy nagyobb birtoktestből, a már említett *hissze* formában (I.). Jó két évvel később ezt a *ziámetet* elszedték tőle, helyette két közigazgatási egységben, a Moreai és (ismételten) a Kösztendili szandzsákban jutott bevételi forrásokhoz (II.). Nem sokkal ezután az Inebahti (Lepantói) livában is elcsípett egy tisztes hozamú javadalmat (III.). Egy hónap elteltével „megszabadult” Moreától, viszont Szivasz és Amaszja is felkerült a defterben található listára (IV.). Aztán az anatóliai közigazgatási egységek eltűntek, belépett viszont Tirhala (Trikala) és egy újabb lepantói elem (V.). A következő fejlécen – nem kis meglepetésünkre – csupán a megelőzőktől igencsak távol eső Aleppó szerepel. Minthogy a kifejtésben felsorolt tételek nem adják ki, ami summázatként fel van tüntetve, lehet, hogy a korábbi jövedelmekből is megőrzött valamit (VI.). Újabb hatalmas fordulat következett be, amikor egyszer csak Trabzon (Trapezunt) vidékére tevődnek át az Ajn Alinak tejelő helységek (VII.). De valami miatt újra előtérbe került Európa: először az iménti várostól jó 1300 km-re fekvő Csirmen (Ormenio) bukkan fel, majd a még messzebbi Szilisztre (Szilisztra), illetve a már ismert Tirhala és Inebahti (VIII.). Trabzon és Csirmen aztán hamarosan eltűnik, s Tirhala és Szilisztre mellé újra Nikápoly társul (IX.). E hármas kiegészül még a Pasaszandzsákkal, s egy ideig viszonylagos stabilitás figyelhető meg (X–XIV.), bár egyszer-egyszer előjön Kösztendil és Kodzsaeli is (XV., illetve XVI.) Már azt hinnők, hogy állandósultak az akkor éppen főirattáros javai, de nem: hirtelenjében a nyugat-anatóliai, Izmir környéki Szigla (Sığla) nevű szandzsák is megjelenik, nem is alacsony részesedéssel (XVII.). Az indoklásból derül ki, hogy az adott esetben csereügylet forgott fenn, amely több évvel korábban kezdődött, de elhúzódott. Élete vége felé pedig felbukkan még Damaszkusz is, míg többi birtoka kisebb-nagyobb eltéréssel ugyanott feküdt, azaz főként Ruméliában és szerényebb mértékben Kis-Ázsiában (XX.). Nagy volt tehát a szórtság, akár az idő múlásával, akár a párhuzamosan élvezett anyagi források terén. Fényévekre volt ez attól, hogy eredetileg a szpáhik egyetlen szandzsák keretein belül lettek kielégítve, s szolgálatukat is ugyanott végezték. Ajn Alit viszont feladatai egyre inkább az udvarhoz kötötték, s egy pont után csak akkor kellett volna hadjáratra mennie, s persze, nem katonáskodni, amennyiben azt a szultán vezette (ha csak egy szerdár, már nem).⁴ Az uralkodó viszont csupán 1596-ban mozdult ki katonai céllal Isztambulból, így neki sem kellett útra kelnie.

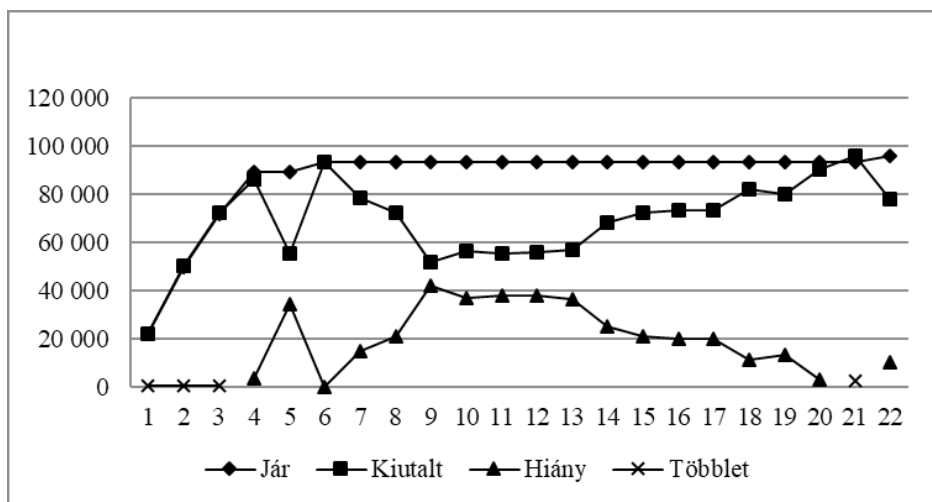
⁴ A kiváltságos csoportba kerülésről először 1601-ben olvasunk (VIII.). Együttesen negyven díván-írnok, hatvan csaus és két *mütefferika* kapta meg ezt a mentességet, ahogy az a kezdő dátum nélküli, I. Ahmed (1603–1607) tugrájával ellátott, valamennyi érintett személyt tartalmazó listából kiderül: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci tasnifi, 7530, 4–14. oldal. Ajn Ali a 12. lapon szerepel. Az adott rész címe így hangzik: „Annak a negyven fő *tímárral* fizetett (*gedikli*) díván-írnoknak a deftere, akik a nagyúri díván szolgálatára lettek kinevezve, s akiknek megparancsoltatott, hogy ezentúl ne menjenek a szerdárokkal hadjáratra, [csak] a nagyúri ken-

Itt bemutatott pályája elején viszont Ajn Ali kétszer egymás után egészen Magyarorszáig eljött, s először részt vett Veszprém (1593. október 6–7.) és Palota (1593. október 10–11.), majd Győr (1594. szeptember 29.) megvételeiben, nyilvánvalóan nem fegyverforgatóként. Fáradalmi fejében az első alkalommal valószínűleg 15.000, másodszor pedig 7.000 akcse emelést kapott (II–III; a két feljegyzés között némi eltérés tapasztalható). Aztán akkor ugrott meg a fizetése, elérve a 72.000 akcsét, amikor *müteferrika* lett (III.) Egyszer tettek még ehhez jelentősebb mértékben hozzá (IV.), azt követően viszont már csak szerény összegeket. Ezek révén négy és fél év alatt, azaz 1593 márciusa és 1597 októbere között szinte éppen négy és félszeresére nőtt a *ziámetje*. 1600 novemberétől hosszasan 93.490 akcse volt éves hivatalos bére (VII–XXI.). A legutolsó alkalommal kicsit még magasabbra – 96.038 akcséig – jutott (XXII.).

Kérdés azonban, hogy a gyakorlatban is hozzáfért-e a neki megállapított, elvileg szép summákhoz. Áttekintve a vonatkozó adatokat (1. ábra), az derül ki, hogy egyetlen egyszer sem felelt meg egymásnak a nominális és a tényleges járandóság. Eleinte, amint utaltam rá, Ajn Ali valami szerényke többletre is szert tett, de ez hamar elolvadt, s folyamatosan azt kellett megállapítania, hogy jócskán vannak hiányai. A legrosszabb esetben a kinnlevőség a 40.000 akcsét, azaz a kiutalás 40 százalékát is meghaladta, ötször volt több 30.000, hatszor 20.000 és kétszer 10.000 akcsénál. A három legkisebb elmaradás két bejegyzésben 3.000 akcse körül mozgott, egyszer meg csupán 65 akcsét tett ki. Ám csodák csodája, élete végéhez közeledve, még egyszer elérte, hogy 2.548 akcséval föléje jusson annak, amire számítania lehetett volna. Ezzel szemben az utolsó kimutatás szerint megint negatív tartományba csúszott, nem is kicsit. Számomra ezek az adatok jelzik a legnyilvánvalóbban, hogy válságba került a birtokadományozási szisztéma, hiszen még egy olyan befolyásos, a tűzhöz igencsak közelálló személy, mint Ajn Ali sem volt képes megbirkózni a javadalom-kiutalások körüli nehézségekkel, még neki, akinek első kézből volt rálátása a pénzügyi lehetőségekre, sem sikerült lecsapnia a megürülő birtoktestekre. Saját bőrén tapasztalta meg mindazokat a problémákat, amelyeket értekezésében, talán éppen ezért, tollhegyre tűzött, s amelyek némelyikét saját elmondása szerint igyekezett megoldani.⁵

gyellel (a szultánnal) szálljanak hadba.” – Köszönöm Simon Évának, hogy ezt a deftert hozzáférhetővé tette számomra. Ő a 108919 számú OTKA pályázat támogatásával készített másolatot róla, amelyet a Magyar Nemzeti Levéltár őriz.

⁵ Így vallott a munkahelyén uralkodó viszonyokról: „Amikor ez a gyengeséggel és hibákkal teli szolga az uralkodói irattár vezetőjének lettem kinevezve, a defterháne ügyeit teljes egészében zavarosnak és rendetlennek találtam.” Vö. Esad Efendi 2361, f. 34^v–35^r.

1. ábra Ajn Ali javadalmainak alakulása, 1593–1611